

HÁROM MAGYAR HUMANISTA ÉS EGY FIRENZEI KÖNYVKERESKEDŐ

A XV. század végén vagyunk. Az új művészeti és irodalmi áramlat már győzedelmeskedett és a szellemi élet minden terén csatát nyert. A latinnal szemben tért hódít a vulgáris nyelv használata is, de ennek ellenére sem szűnt meg a régi latin klasszikusok kéziratainak felkutatása és a már meglévő kéziratok lemásoltatása. Már Petrarca és Boccaccio is kifejezést adtak volt csodálatuknak a római irodalom remekeivel szemben és megkezdték a veszendőbe menő kéziratok felkutatását. Ez az irány az új korban még jobban fellendült. Nagy kelete volt a kéziratoknak és nagy becsben állottak a klasszikusok. Nem csodálkozhatunk tehát, hogyha akadtak olyan férfiak is, akik egész életüket a kéziratok felkutatásának és sokszorosításának szentelték. Ilyen ember volt az egyszerű firenzei könyvkereskedő, Vespasiano da Bisticci is.

Vespasiano da Bisticci, ahogy korábban nevezték, a «princeps omnium librariorum» Firenzében született 1421-ben. Atyja egyszerű kisbirtokos volt, akinek anyagi körülményei nem engedték meg, hogy mindkét fiát iskoláztassa. Nagyobbik fia orvos lett, míg a fiatalabb, Vespasiano, egy könyvkereskedő inasának szegődött. Könyvek között serdült fel és autodidaktaként szerezte meg elég hiányos műveltségét. Köztudomású volt róla, hogy abban a korban, amikor a latin a művelt emberek hivatalos világnyelve volt, a jó Vespasiano kevésbé, sőt majdnem semmit sem tudott

latinul. A klasszikusokat is csak mint könyvkereskedő ismerte, azaz felületesen, inkább csak kívülről, mintsem valódi belső tartalmuk alapján. Nagy volt azonban a hozzáértése mindabban, ami a könyvtárak berendezésére és klasszikusokkal való kereskedelemre vonatkozott. «Olyan korban élt, — írja róla Arcari¹ — amelyben a műveltséget igen nagy becsben tartották és az legfőbb gondját képezte mind az államférfiaknak és fejedelmeknek, mind pedig a tudósoknak; s ezek felkeresték, kedveskedtek neki, gyakran tanácsért folyamodtak hozzá, amelyet ő egyformán és hozzáértéssel osztogatott. Nem csupán alkalma volt arra, hogy magas állású férfiakkal és minden rendű és rangú emberekkel találkozzék és érintkezzék, hanem erre törekedett is; meg akarta őket ismerni, érteni és minden megnyilatkozásukban részt akart venni».

Tizenkilencéves korában a Medici-ház szolgálatába állott, de nem csak Cosimo-nak dolgozott, hanem annak fiai, Piero és Giovanni is génybe vették szolgálatait, mert mind saját könyvtárat akartak maguknak berendeztetni. Idővel Vespasiano da Bisticci a «palagio del podestà» tövében könyvkereskedést is nyitott, amely «találkozó helye lett a firenzei irodalmároknak, s minden tanult ember, aki átutazott Firenzén, ellátogatott oda».² Egy firenzei könyvkereskedő sem tudott akkora jelentőségre szert tenni, mint ő, aki félig-meddig «hivatalos könyvkereskedője» volt korának. «Fejedelmek és magánosok, olaszok és külföldiek, mind hozzá folyamodtak, a *könyvkereskedők fejedelméhez*, aki serényen és biztos szemmel kutatta fel a kéziratokat, s ügyes volt helyrehozatalukban és kiegészítésükben, s mint kereskedő igen tisztességes volt».³ Boltjával kapcsolatos műhelyében egész seregét foglalkoztatta a gyakorlott és tanult másolóknak, akiknek ügyes kezéből szebbnél szebb, gazdagon illusztrált és díszítéssel ékes könyvek kerültek ki. Mint jellemző epizódot arra vonatkozólag, hogyan keletkeztek a Quattrocento könyvtárai, idézhetjük saját leírását Cosimo de' Medici-ről írott életrajzában: «Miután elkészült az épület és jó része a templomnak is (a fiesolei kolostorról és templomról van szó), arra gondolt, hogy ide tanult és művelt emberek jönnek majd lakni, s ezért úgy gondolta, hogy méltó könyvtárat kell itt létesítenie. Egy nap, amikor éppen nála voltam, így szólt hozzám: «Mily módon tudod nekem ezt a könyvtárat berendezni?» — Azt feleltem neki, hogy lehetetlen a szükséges könyveket megvásárolni, mert nem kaphatók. Azt mondta nekem: «S mit lehetne tenni,

¹ ARCARI PAOLO: *Vespasiano da Bisticci*. «Bollettino della R. Università di Perugia», 1937. 138. l.

² FESTA NICOLA: *Umanesimo*. Hoepli Milano 1935. 44. l.

³ ROSSI VITTORIO: *Quattrocento*. Milano 1933. 37. l.

hogy megszerezzük azokat?» — Azt válaszoltam neki, hogy le kell azokat másoltatni. Megkérdezte tőlem, hogy vállalkoznék-e erre. Mire azt mondtam neki, hogy örömmel megteszem. Azt mondta nekem, hogy lássak munkához, mert mindent rábíz; a napról-napra szükséges pénzre vonatkozólag pedig, megbízta Don Arcangelót, az említett kolostor akkori priorját, hogy állítson ki utalványokat az ő bankjához, amelyeket azonnal kifizetnek. Azonnal munkához láttunk, mert az volt a kívánsága, hogy a lehető leggyorsabban készüljenek el a könyvek. Mivel pedig pénzben nem volt hiány, rövidesen *negyvenöt másolót* állítottam munkába, akikkel *huszonkét hónap alatt kétszáz kötet* lemásolását fejeztük be...».⁴

Federigo da Montefeltro, urbinói herceg is vele állíttatta össze könyvtárát és kora nagy könyvtárainak legfőbb szállítója ez a firenzei könyvkereskedő volt. A művelt Európa minden tájáról, Angliából, Németországból, Spanyolországból, Portugáliából, Magyarországból egymás után futottak be a megrendelések. Érdekes azonban, hogy korának egyik leghíresebb könyvtárát Mátyás budai udvarában nem Vespasiano da Bisticci állította össze, s Mátyás király korvináit nem nála szerezte be. Életrajzgyűjteményében a jó Vespasiano nem is emlékezik meg Mátyás királyról és könyvtáráról, s a királyt is — a nélkül, hogy nevét megnevezné — éppen csak futólag említi a magyar prelátusok életrajza leírásakor. Személyében érezhette mellőzöttnek magát Vespasiano da Bisticci, aki Mátyás királyban nem lát mást, mint az igazságtalan zsarnokot,⁵ aki művelt humanista egyházférfiait igazságtalanul üldözi vagy börtönözteti be.

Az új találmány, a könyvnyomtatás, forradalmasította az egész könyvmásoló ipart és a könyvkereskedelmet is. Körülbelül harminc évvel a halála előtt a jó Vespasianónak meg kellett érnie, hogy virágzó iparága hanyatlásnak indult. A kéziratgyűjtők és művelt emberek nem nézték jó szemmel ezt az új találmányt, amely közkinccsé tette az ő féltve őrzött klasszikusaikat és azzal fenyegetett, hogy nagy áldozatok árán összekuporgatott könyvtáruk értéke csökken. Idegenkedésükben póriasnak és közönségesnek tartották a nyomtatott könyveket és Vespasiano da Bisticci a közhangulatot fejezi ki, amikor az urbinói herceg életrajzában, annak könyvtáráról mint legdicsérőbb és leginkább kiemelendő tulajdonságot azt említi meg, hogy «ebben a könyvtárban a könyvek

⁴ VESPASIANO DA BISTICCI: *Vite di uomini illustri del secolo XV*. Raccolta nazionale dei classici della Società Editrice

«Rinascimento del Libro». Firenze, 1938—XVI. Vita di Cosimo del Medici, 275—76. ll.

⁵ V. ö. id. m. 234—249. ll.

a legnagyobb mértékben gyönyörűek, mind kézzel vannak írva, s egy nyomtatott kötet sincs köztük, amely miatt szegyenkeznie kellene». ⁶ Az idő kerekét azonban senki sem tudja megállítani, s az új találmány minden téren teljes győzelmet aratott. A nyomtatott könyv diadalmasan vonult be a könyvtárakba, mert — ha primitivebb ugyan, mint a gonddal készült kéziratok másolat — olcsó és könnyen hozzáférhető volt. A firenzei Palazzo della Signoria melletti kis Vespasiano-bolt lassanként kiürült, irodalmi barátai elmaradoztak, szétszóródtak és Vespasiano da Bisticci mindjobban érezte, hogy magára maradt. Lemondott tehát az egykor oly virágzó kereskedéséről és visszavonult Antellában lévő kis birtokára. Egy búskomor feljegyzés örökíti meg ezt az elhatározását az egyik firenzei városi évkönyvben «Az a bolt, amelyet Vespasiano vezetett volt, nem köt több üzletet és Andrea di Lorenzo könyvkereskedőre maradt, aki jelenleg vezeti». ⁷

Ebben a falusi magányában, 1493 felé, kezd hozzá, hogy emlékeit papírra vesse. Pápák, fejedelmek, egyházi és világi személyek, tudósok és egyéb kiváló emberek, akikkel hosszú élete folyamán összeköttetésbe került, vonulnak el tarka sorban előttünk, s élete utolsó éveiben a jó könyvkereskedő szerző lesz. Eleinte kétségei vannak, hogy van-e benne írói tehetség, de barátja Giannozzo Manetti megnyugtatta, mondván «Minden megvan benned, ami szükséges ahhoz, hogy jó író légy» és Vespasiano da Bisticci felbátorodva lát munkához. De nem latinul ír, mint kortársai, hanem az akkor még megvetett vulgáris nyelven, olaszul, s nagyon érdekesen okolja ezt meg egyik életrajzában: «...és toszkán nyelven írtam meg életét, mert azt akarom, hogy egy ily nagy fejedelemnek az alakja fennmaradjon azokban is, akik latinul nem tudnak, szint-úgy, amint azokban, akik birják a latint». ⁸

Munkája befejezése után már nem soká él. 1498. július 27-én falusi birtokán éri utól a halál és Firenzében a S. Croce-templomban temették el. Vele egy immár meghaladott kornak utolsó képviselője halt meg és személyében eltűnt egy valamikor virágzó iparág is, amely egyik leghathatósabb eszköze volt a humanista eszmék terjedésének.

Főműve — nem akarunk kisebb jelentőségű munkáira kitérni — már 1493 vége felé készen van, de a különböző életrajzokat a szerző nem gyűjtötte össze, hanem azok több kéziratban maradtak reánk. Évszázadok multak el, míg végre Angelo Mai bíboros 1839-ben kiadta a

⁶ *Vita di Federigo da Montefeltre, Duca d'Urbino*. Id. m. 108—109. ll.

⁷ *Ricordanze del quartiere di S. Spirito, Gonfaloniere Scala all'anno 1480*. —

FRIZZI: *Vespasiano da Bisticci*. 90. l.

⁸ *Proemio Federigo da Montefeltro, Duca d'Urbino életéhez*. Id. m. 83. l.

«Spicilegium Romanum» I. kötetében Vespasiano da Bisticci életrajzait.⁹ Maga a nagy kardinális bevezetésében elmeséli, hogyan bukkant rá az életrajzokra, s hogy azok egyszerűsége és «az elmesélt dolgoknak igazsága, a nemes tetteknek végtelensége és végül az elbeszélésnek újdonsága» mennyire megkapták, s minthogy Vespasiano da Bisticci egészen ismeretlen volt kortársai előtt, határozta el, hogy kiadja a gyűjteményt.

Húsz évvel később jelent meg a következő, könnyebben hozzáférhető kiadása az életrajzgyűjteménynek Adolfo Bartoli jegyzeteivel.¹⁰ Első kritikai kiadása csak 1892-ben látott napvilágot.¹¹ Van azonkívül egy befejezetlen kiadása is Enrico Aubel jegyzeteivel és legújabban a «Raccolta Nazionale dei Classici della Società Editrice Rinascimento del Libro» kiadásában jelent meg 1938-ban, amely azonban, sajnos, nem a Frati-féle kritikai kiadást vette alapul, hanem a jóval korábbi Bartoli-félet. Magyar fordításban Janus Pannonius és György kalocsai érsek életrajza jelent meg. Nem lesz azonban felesleges, ha ezeket alább új fordításban közzétesszük.¹²

Vespasiano da Bisticci életrajzgyűjteményében hierarchikus sorrendet látszik követni, mert annak első részében pápák, királyok és uralkodó hercegek életét írja meg, a második részben következnek a bíborosok, a harmadikban az érsekek, püspökök, prelátusok és egyházi férfiak. A negyedik résznek «államférfiak» címet adhatnánk és végül az utolsó fejezetben a tudósok és írók életrajzait közli, melyek különösen érdekesek, mert a szerző a legtöbb leírt személlyel baráti viszonyban állott és ezekben az életrajzokban igen sok a személyes vonatkozás.

Igen jellemző a bevezetés, a «discorso dell'autore», amelyben Vespasiano da Bisticci elmondja, hogy mi indította őt a munkára. «Többször gondolkodtam már azon, — írja előszavában — hogy milyen nagy becsben álltak mind a régieknél, mind a moderneknél azok az írók, akik kiváló emberek életrajzát írták meg. És sok értékes embernek teljesen eltűnt volna neve, ha nem akadt volna valaki, aki megörökítette volna. Ha Scipio Africanus idejében nem élt volna Livius meg Sallustius és más

⁹ *Vitae CIII virorum illustrium, qui saeculo XV extiterunt, auctore coaevo Vespasiano Florentino*. Romae, typ. Collegii Urbani, MDCCCXXXIX.

¹⁰ *Vite di uomini illustri del secolo XV scritte da Vespasiano da Bisticci, stampate la prima volta da Angelo Mai e nuovamente da ADOLFO BARTOLI*. Firenze, Barbèra, Bianchi e Comp. 1859.

¹¹ *Le Vite di uomini illustri del secolo*

XV scritte da Vespasiano da Bisticci. Collezione Romagnoli, Bologna 1892. Pubblicate da LUDOVICO FRATI.

¹² PULSZKY FERENC: *Bisticci Vespasiano Janus Pannoniusról és György kalocsai érsekről*. «Budapesti Szemle», 1873. — Pulszky fordítása Janus Pannoniusról megjelent RUZICKA PÁL: *Az olasz irodalom kincsháza* c. antológiájában, Budapest, 1942. Athenaeum. 108—112. ll.

neves írók, egy ily nagy férfiúnak is eltűnt volna a hírneve vele együtt... Mivel azonban abban az időben méltó írók éltek, azok tetteiket világosan és értelmesen papírra vetették, mintha nem ezer vagy még több éve történtek volna, hanem mostanság. Sajnálhatják tehát a kíváló férfiúk, ha korukban nem voltak írók, akik tetteiket leírták volna». ¹³ Majd így fejezi be előre bocsájtott bevezető szavait: «Mintogy ebben a korban éltem és oly sok kíváló férfiut láttam, akikről annyi mindent tudtam meg, azért, hogy hírnevük el ne tűnjön, *ámbar távol áll mesterségemtől*, megemlékeztem mindazokról a tanult férfiakról, akiket ebben a korban megismertem, egy rövid életrajzot írván róluk. Két indítóok késztetett munkára: először is az, hogy ily értékes férfiaknak hírneve el ne tűnjék, másodsor pedig, ha pedig valaki azzal akarna fáradozni, hogy latinul írja meg ezeket az életrajzokat, úgy rendelkezésére álljon az anyag a munkához». ¹⁴

Műve öt fejezetében Vespasiano életrajzait skolasztikusan megszerkesztett váz szerint írja meg. Előbb külsőleg írja le az embert, aztán igyekszik a belső embert kidomborítani. Külső leírása minden apró-cseprő részletre kiterjed. Semmi sem kerüli el figyelmét, ami jellemző lehet. Lionardo d'Arezzót például így írja le: «Messer Lionardo nehézkes külsejű ember volt, alakra nem túl magas, inkább középtermetű. Durvaszövésű csuhát hordott, olyan hosszút, hogy majd a földig ért, s bő csuhaujjai bélelten visszahajlottak. A csuha felett földig érő, oldalt hasított, rózsaszínű kabátot viselt. Fején ugyancsak rózsaszínű csuklya volt...». ¹⁵ Poggio Fiorentinóról nem felejtí el kiemelni «igen szépen írt latin betűket és fiatalkorában pénzért másolt». ¹⁶ Majd minden életrajzából idézhetnénk ilyen megfigyeléseket, amelyek sokkal szemléltetőbben állítják elénk a leírandó személyt, mint valami hosszú, részletekbe menő leírás.

Miután Vespasiano da Bisticci külsőleg vette szemügyre az embereket, lelki értékeiket teszi mérlegre. Az erkölcsi elem nagy fontossággal bír előtte és a jó könyvkereskedő mindenkit elsősorban ebből a szempontból vizsgál meg. Nagy csodálattal viseltetik a régiek erényei iránt, de nem kis büszkeséggel állapítja meg, hogy kortársai között is sok van, aki felveheti velük a versenyt. Nem győzi dicsérni például Pagolo mestert, aki «hosszú időn át felöltözve egy priccsen aludt, amely íróasztala mellett volt. Étkezésében is önmegtartóztató volt s hosszú ideig nem evett húst;

¹³ Discorso dell'Autore, VESPASIANO DA BISTICCI: *Vite*, 9. l.

¹⁴ VESPASIANO DA BISTICCI: *Vite*. Discorso dell'Autore. II. l.

¹⁵ Idem. *Vita di Lionardo d'Arezzo*, 460—461. l.

¹⁶ Idem. *Poggio Fiorentino* 445. l.

s ha evett is, akkor is csak egy kevesett. Főleg gyümölcssel és zöldséggel táplálkozott ; hosszú időn át nem ivott mást csak vizet. Soha sem hordott bélelt csuhát, s télen is csak vastagabb posztóból készült. Kevésbeszédű volt és hosszú ideig hallgatott. Olyan szelíd természetű volt, hogy hozzá hasonlót nem ismertem. Mind beszédében, mind cselekedeteiben csodálatosan tisztességes volt ; s ha azt hallotta, hogy valaki trágár kifejezést használt, arca egészen elváltozott. Igen vallásos és alázatos-lelkű volt, mint senki sem abban az időben. Szerette a jókat és különösen a vallásosakat, s azokat, akikről tudta, hogy szeretik és félik az Istent...».¹⁷ Amilyen lelkesedéssel ír az erényesekről, olyan hevesen kel ki azok ellen, akik szabados életet folytatnak : «És ezen a helyen nem tudom visszatartani magam, hogy ki ne keljek azon sok tudatlan, sarlatán és vakmerő ellen, akik az élet legfőbb értékeinek a gyönyöröket és szórakozásokat tartják, különösen pedig az evést és ivást tartják fontosnak és semmi egyébre nem gondolnak».¹⁸ Jellegzetes Vespasiano felfogására egyik kijelentése Giannozzo Manetti dícséretében, mikor így ír : «azt hiszem, hogy hazugságot senki sem hallotta, hogy mondott volna».¹⁹ Igen nagyra tartja a jó Vespasiano, ha a leírt személyek vallásosak. Szinte szárnyaló lesz stílusa, amikor Nicolao Nicoli vallásosságáról ír : «Igen vallásos volt és követte hite előírásait ; barátja volt minden jó embernek, különösen pedig a vallásosoknak, s ellensége a hitetleneknek... igen gyűlölte azokat, akik nem voltak keresztények és akik kételkedtek saját vallásukban, amelyhez viszont ő igen ragaszkodott, s úgy örültségnek tűnt neki ily nemes dologban kételkedni, amelyet oly sok csodálatra méltó férfiú bizonyított be...».²⁰ Nem talál szavakat, hogy eléggé dícsérje Vittorino da Feltret így írván róla : «Igen gyakran gyónt és azt akarta, hogy minden tanítványa havonta gyónjon meg az Osservanza szerzeteseinél. Ezenkívül megkívánta azt is, hogy naponta hallgassanak misét».²¹ Maffeo Vegio szerénysége és alázatossága fellekesíti szerzőnket és így zengi dícséretét : «Olyan ember volt, aki erényeit annyira elrejtette, amennyire csak tudta, nem mutatta azokat ki, mert tudatában volt annak, hogy azokat a világ Megváltója, akinek alázatos szolgája volt, ismeri...».²² S így Vespasiano da Bisticci, miután hőseinek mind külső, arculatát leírta, teljes és összefüggő képet ad róluk, amely szinte megelevenedik előttünk.

Ha irodalmi szempontból életrajzai nem is remekművek, mégis

¹⁷ Idem. *Vita di Maestro Pagolo*, 531. l.

¹⁸ Idem. loc. cit. 532. l.

¹⁹ Idem. *Vita di Giannozzo Manetti*,

²⁰ Idem. *Vita di Nicolao Nicoli*. 497 l.

²¹ Idem. *Vita di Vittorino da Feltre*.

516. l.

²² Idem. *Vita di Maffeo Vegio*, 526. l.

értékes művelődéstörténeti adatokat szolgáltatnak a későbbi kutatóknak. A jó firenzei könyvkereskedő nem szereti az úgynevezett «nagy dolgokat», amelyeket a komoly történetírás örökít meg, hanem arra törekszik, hogy hőseit magánéletük intimitásában írja le. Ezért életrajzgyűjteménye tele van száz és száz ízesebbnél-ízebb anekdótaszzerű esettel, amelyeknek gyakran maga a szerző is szereplője. Hogy az olvasókban bizalmat keltsen és leírásának hitelét növelje, olyan jeleneteket is leír, amelyekben ő maga is részt vett. Ezt gyakran azért is megteszi, hogy — polgári származású lévén — fejedelmek és egyéb előkelőségek barátságával dicsekedjék és saját személyét egy kissé előtérbe helyezze. Ez az emberi hiúsággal könnyen megmagyarázható kérkedés nem válik műve hátrányára, sőt érdekessé és közvetlenné teszi. A könyvkereskedő soha sem tagadja meg magát. Gyakran egész oldalakat fordít arra, hogy leírja hősének könyvtárát és kiemelje azt, hogy az mennyi könyvet vásárol. Nem is tud hamarjában nagyobb dicséretet mondani valakire, amint azt, hogy nagy könyvbarát és sokat olvas. Amikor munkájáról beszél, a kéziratok felkutatásáról, a könyvtárakról, amelyeket ő rendezett be, a szép kiállítású és gyöngybetűkkel írt kodexekről, szinte ellágyul, elbeszélése aprólékosan részletes lesz és stílusa szárnyalóvá válik, visszatükrözvén szülőhazájának, Firenzének, szép toszkán nyelvét.

Sok érdeme mellett azonban nem haladhatunk el szótlánul hibái mellett sem. A jó Vespasiano nem igazi művész, de ez természetes is, hisz ettől a felületes műveltségű könyvkereskedőtől nem is várhatunk irodalmi remekművet. Kevés életrajzban sikerül tömör képet rajzolnia hősről. Legnagyobb részük rendetlenül, összefüggéstelenül és ismétlésekbe bocsájtkozva mond el anekdótákat, jellemző kis eseteket és történeteket, s az olvasónak kell lehámozni róluk ezt a sok sallangot és tömören átfogalmazni őket. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy Vespasiano da Bisticcinek nem is voltak írói ambíciói, hanem csupán — amint maga is többször hangsúlyozza — csak emlékeit veti papírra.²³ Nem akarunk nagyobb jelentőséget tulajdonítani munkájának, mint amennyit megérdemel, mégis le kell szögeznünk, hogy — minden hibája ellenére is — ennek az egyszerű firenzei könyvkereskedőnek gyűjteménye fontos a humanizmus története szempontjából. Magyar vonatkozásban örök érdeme marad, hogy megőrizte számunkra három magyar humanista egyházférfit emléket, akiknek alakja a XV. századi művelődésünk szempontjából kiemelkedő fontosságú.

Mátyás király és Aragóniai Beatrix házassága még szorosabbra

²³ «per via di ricordo» írja több ízben.

fűzte azokat az immár évszázados kapcsolatokat, amelyek Itáliát és Magyarországot összekötötték és ezeknek a kapcsolatoknak gazdagításához járult hozzá Vespasiano da Bisticci is, amikor a százhárom életrajza közé három magyar egyházférfit életét is felvette. Vitéz János esztergomi érsek, Janus Pannonius pécsi püspök és György kalocsai püspök szerepelnek a gyűjteményben és Vespasiano, aki személyesen ismerte ezt a három honfitársunkat, nem győzi dicsérni őket. Kiemeli kiváló képzettségüket és széleskörű műveltségüket, s egész fejezetet szentel annak leírására, hogy milyen bizalmas viszonyban álltak vele és mennyi könyvet vásároltak nála meg más itáliai könyvkereskedőknél. Nagy jelentőséget tulajdonít a három magyar egyházférfit politikai szereplésének is, akik szerinte abban a korban a király után a legfontosabb szerepet töltötték be Magyarországon. Ha leírása — mint ahogyan az életrajzok teljes magyar fordításának közlésekor látni fogjuk — nem is felel meg mindenben az igazságnak és a történelmi hitelesség szempontjából is sok kívánnivalót hagy hátra, életrajzai mégis érdekes és jelentős művelődéstörténeti adalékok, amelyek élénk fényt vetnek a magyar-olasz kapcsolatokra, amely kapcsolatok talán éppen ebben a korban voltak a legszorosabbak. S Vespasiano da Bisticci nagy szolgálatot tett nekünk, hogy megőrizte számunkra ezt a három életrajzot, amelyekkel, mint egy-egy téglával hozzájárult a magyar-olasz kapcsolatok immár több mint kilencszáz éves épületéhez.

PONGRÁCZ ALAJOS